

УДК 784 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2023-1-9>

Олеся НЕБОГА

кандидат мистецтвознавства, викладач естрадного співу, Київська муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра, вул. Льва Толстого, 31, м. Київ, Україна, 01032

ORCID: 0000-0001-8731-4130

Бібліографічний опис статті: Небога, О. (2023). Виконавська презентація співтворчості М. Лисенка і Т. Шевченка. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 62–67, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-1-9>

ВИКОНАВСЬКА ПРЕЗЕНТАЦІЯ СПІВТВОРЧОСТІ М. ЛИСЕНКА І Т. ШЕВЧЕНКА: НАРОДНОПІСЕННІ ІНТОНАЦІЇ

Мета статті – прослідкувати народнопісенні інтонації у презентації пісенних творів М. Лисенка на слова Т. Шевченка, зокрема: «У неділю вранці-рано» (виконує П. Кармалюк) та «Ой, одна, я одна» (виконує О. Кульчинська). Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні низки підходів, інтегрованих з музикології, історії, культурології. Також застосовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу, інтерпретації, узагальнення на основні принципи пізнання (достовірності, неупередженості та ін.). Важливе значення мають методи опрацювання інформації з інтернет-ресурсів, зокрема YouTube. Для аналізу наукової літератури використано методи систематизації та бібліографічний, які дали змогу краще зрозуміти основні напрями сучасних досліджень творчості українських корифеїв поезії та музики – Т. Шевченка і М. Лисенка. Наукова новизна полягає у музикознавчому аналізі народних мотивів солоспіву О. Кульчинської та М. Кармалюка на прикладі творів О. Лисенка на слова Т. Шевченка. Висновки. Виконання проаналізованих солоспівів О. Кульчинською «Ой, одна, я одна» та П. Кармалюком «У неділю вранці-рано» з композиторського доробку М. Лисенка на слова Т. Шевченка вирізняється простотою, щирістю, задушевністю, тобто усіма тими якостями, які зазвичай є присутніми і у народних виконавців. Однак відмінність від народної пісні простежується у підвищеному драматизмі та яскравій емоційності висловлювання. Утім, в ліричних солоспівах М. Лисенка, як правило, присутні ознаки інших жанрів, що вимагає від співаків емоційної мобільності, майстерності у використанні динамічної палітри, тембральних фарб та виконавських прийомів.

Загалом можна констатувати, що солоспіви М. Лисенка, створені на тексти Т. Шевченка, відкривають широкі можливості для застосування засобів музичної виразності, характерних для самотнього українського фольклору.

Ключові слова: М. Лисенко, Т. Шевченко, народнопісенні мотиви, виконавство, П. Кармалюк, О. Кульчинська.

Olesya NEBOGA

Ph.D. in Arts, Lecturer at the Department of Pop Singing, R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music, 31 Leva Tolstogo str., Kyiv, Ukraine, 01032

ORCID: 0000-0001-8731-4130

To cite this article: Neboga, O. (2023). Vykonavska prezentatsiia spivtvorchosti M. Lysenko i T. Shevchenko [Executive presentation of the collaboration of M. Lysenko and T. Shevchenko]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 62–67, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-1-9>

PERFORMANCE PRESENTATION OF THE COLLABORATION OF M. LYSENKO AND T. SHEVCHENKO: FOLK-SONG INTONATIONS

The purpose of the article is to trace folk song intonations in the presentation of M. Lysenko's song works to the words of T. Shevchenko, in particular: "On Sunday morning, early" (performed by P. Karmalyuk) and "Oh, one, I'm alone" (performed by O. Kulchynska). The research methodology is based on an interdisciplinary combination of a number of approaches integrated from musicology, history, cultural studies. General scientific methods of analysis, synthesis, interpretation, generalization to the main principles of knowledge (reliability, impartiality, etc.) were also applied. Methods of processing information from Internet resources, in particular YouTube, are of great importance. For the analysis of scientific literature, systematization and bibliographic methods were used, which made it possible to better understand the main directions of modern research into the creativity of Ukrainian luminaries of poetry and music – T. Shevchenko and M. Lysenko. The scientific novelty consists in the musicological analysis of the folk motifs of solo singing by

O. Kulchynska and M. Karmalyuk on the example of the works of O. Lysenko to the words of T. Shevchenko. Conclusions. The performance of the analyzed solos by O. Kulchytska "Oh, I'm alone, I'm alone" and P. Karmalyuk "On Sunday morning is early" from the composer's work by M. Lysenko to the words of T. Shevchenko is distinguished by simplicity, sincerity, sincerity, that is, all those qualities that are usually are also present in folk performers. However, the difference from a folk song can be traced in the increased drama and vivid emotional expression. However, M. Lysenko's lyrical solos usually contain signs of other genres, which requires singers to have emotional mobility, mastery in using a dynamic palette, timbral colors, and performance techniques.

In general, it can be stated that the solo songs of M. Lysenko, created to the texts of T. Shevchenko, open wide opportunities for the use of means of musical expressiveness, characteristic of original Ukrainian folklore.

Key words: *M. Lysenko, T. Shevchenko, folk song motifs, performance, P. Karmalyuk, O. Kulchynska.*

Обґрунтування теми дослідження.

У березні, майже в один день, Україна вшановує дві знаменні дати: 9 березня день народження Т. Шевченка та 10 березня – день народження М. Лисенка. Звичайно, різниця у роках народження тільки з невеликим відсотком могла б сприяти особистій зустрічі великих творців у реальному житті. Проте їхня зустріч все ж таки відбулася і М. Лисенко став творцем відомих і популярних серед виконавців пісень на слова Т. Шевченка. «Щороку в березні, всупереч заборонам і переслідуванням, у Києві проводились Шевченківські вечори і концерти, організатором яких незмінно виступав М. Лисенко, ставлення якого до поета було благовійним. З 1862 р. композитор відзначав шевченківську дату концертом, новим твором або поїздкою на могилу Кобзаря» (*І. Коляда, 2014*).

Камерно-вокальні твори М. Лисенка, як і низки інших композиторів першої половини ХХ ст. (Я. Степового, К. Стеценка, С. Людкевича, В. Косенка, Л. Ревуцького, С. Людкевича, Н. Нижанківського, А. Рудницького, В. Барвінського, С. Туркевич та ін.), загалом базувалися на романтичній естетиці як у змістовному плані, так і у принципах побудови мелодики та гармонії. Але їхньою безспірною особливістю була апеляція до народнопісенних витоків, до застосування засобів музичної виразності, характерних для самобутнього українського фольклору. Практично необмежені можливості для реалізації цього завдання дають обробки народних пісень та солоспіви М. Лисенка, найвдаліші з яких створені на тексти Т. Шевченка.

У сучасних умовах сплеску національної свідомості й патріотизму, бажання відірватися від масованих зразків популярної естради звернення до аналізу виконавської майстерності українських митців, які втілюють автентичність української пісенної творчості не лише на укра-

їнській сцені, на нашу думку, досить актуальне завдання.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій. Насамперед зазначимо, що праця українських вчених, присвячених творчості Т. Шевченка та М. Лисенка, – досить багата.

Так, у публікації «Світоч слова і світоч музики: Микола Лисенко і Тарас Шевченко. Історико-літературний нарис (до 200-річчя з дня народження Т. Шевченка)» доктор історичних наук І. Коляда акцентує увагу на основних віхах життя М. Лисенка, пов'язаних з ім'ям Т. Шевченка (*І. Коляда*).

Л. Корній у публікації «Тарас Шевченко і Микола Лисенко: націокультурні та музично-стильові рефлексії» проаналізовано психологічні особливості та спільне в духовних цінностях, поглядах, думках відомих українських митців (*Л. Корній*).

Також потрібно звернути увагу на праці, які опосередковано торкаються співпраці поета і композитора. Так, низка статей, зокрема: Б. Фільц «Особливості розкриття поезії Т. Шевченка у творчості українських композиторів» (*Б. Фільц*), О. Берегової «Шевченкіана в українській композиторській творчості ХХ століття» (*О. Берегова*), О. Мусіяченко «Образ Тараса Шевченка у музичному середовищі Києва другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» (*О. Мусіяченко*), С. Людкевича «Про композиції до поезії Т. Шевченка» (*С. Людкевич, 1976*), присвячені професійній творчості українських композиторів, зокрема М. Лисенка, та аналізу їхніх творів на слова Т. Шевченка.

О. Осадця у статті «До історії видання музичних творів М. В. Лисенка на тексти Т. Г. Шевченка» на основі вивчення нотної продукції висвітлює історію видання музичних творів М. Лисенка на поезію Т. Шевченка (*О. Осадця*).

Незважаючи на досить широкий спектр досліджень, суто музично-виконавський аналіз інтерпретації пісенних творів двох великих

авторів представлений в українській науці, зокрема музикознавчій, не достатньо. Частковому вирішенню цієї проблеми присвячена **стаття, мета якої** – прослідкувати народнопісенні мотиви у виконанні пісень М. Лисенка на слова Т. Шевченка «У неділю вранці-рано» (П. Кармалюк) та «Ой, одна, я одна» (О. Кульчинська).

Наукова новизна полягає у музикознавчому аналізі народних мотивів солоспіву О. Кульчинської та М. Кармалюка на прикладі творів О. Лисенка на слова Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Першу половину ХХ ст. дослідники не дарма вважають золотим періодом у розвитку національної камерно-вокальної музики. Детермінована запитом молодих співаків представляти вокальне мистецтво у світі, відповідна сфера композиторської діяльності в ті роки значно активізувалася, а музичні твори набули небувалої популярності й поширення.

Програми концертних виступів професійних співаків ХХ століття, фундаторів київської вокальної школи – О. Мишуги, М. Донець та М. Донець-Тессейр, Д. Євтушенка, Є. Мірошніченко О. Петляш, М. Литвиненко-Вольгемут, М. Карлашов, М. Микиша та ін. – свідчать про активне включення до репертуару творів українських авторів, за допомогою яких національна ідентифікація творчості відбувалася значно швидше та яскравіше. Деякі зразки вокальної літератури з'являлися на світ на замовлення видатних співаків, а низка інших – під враженням від виконавської майстерності того чи іншого артиста.

Як ми вже зазначали вище, великі можливості для відтворення національного колориту та народнопісенних традицій давали обробки народних пісень та солоспіву М. Лисенка, багато з яких створені на слова Т. Шевченка. І це не дивно, адже «Шевченко і Лисенко принципово змінили манеру вислову, порвавши із штампами церковної «вчености» чи загумінкового сентименталізму, поклавши в основу власних мовленнєвих кодів шляхетну простоту живої народної розмовної мови та національний музичний фольклор» (О. Козаренко, 2001:14).

На любов О. Лисенка до творів Т. Шевченка, яку він проніс через усе життя, вплинуло його перше знайомство з «Кобзарем» у домі дядька.

М. Старицький згадував так згадував про цю подію: «...Одного разу дістали ми заборонені вірші Шевченка і цілу ніч читали їх, захоплюючись і формою, і словом, і сміливістю змісту. Лисенко, що звик до російської чи французької мови, був особливо вражений і зачарований музичною звучністю і силою простого народного слова» (І. Коляда).

Вокальні твори М. Лисенка, наближені до народних пісень та створені на вірші з «Кобзаря», мають відповідний жанровий розподіл: романси-думи, романси-поєми, романси-коліскові, ліричні романси чи солоспіву, танцювальні, жартівливі та інші. Дійсно, «...ніхто з українських композиторів не написав стільки музичних композицій на тексти Т. Шевченка, як М. Лисенко (понад 90). Починаючи з другої половини ХІХ ст., у культурному середовищі України імена Тараса Шевченка та Миколи Лисенка досить часто ставили поряд» (Л. Корній).

Звичайно, інтерпретація текстів Т. Шевченка вимагає від композиторів не тільки занурення у його стилістику та відчуття «музикальності» віршів, а й передусім досконалого знання специфіки української народної пісні. Гарно про це зазначив С. Людкевич: «Музикант, який хоче складати музику до Шевченка, мусить рахуватись не тільки з його індивідуальністю, яку він репрезентує: хто хоче розуміти, відчутти і відповідно інтерпретувати Шевченка, мусить, безумовно, розуміти і відчутти ту сферу, з якої вийшла поезія Шевченка. Без розуміння українських народних пісень нема й бесіди про розуміння й інтерпретування Шевченка. Отже, першим *canditio sine qua non*, першим канонем для всякого композиста до поезії Шевченка повинно бути не то пізнати, не то совісно студіювати, а вжитися в українські народні пісні, в їх поетичний і музичний зміст і форму, їх взаємозв'язок і відносини. Музика до Шевченка мусить бути так само живим вицвітом українських народних пісень, як його поезія» (С. Людкевич, 1976:128).

Спробуємо прослідкувати народнопісенні мотиви у виконанні українськими співаками пісень О. Лисенка на слова Т. Шевченка.

Дума М. Лисенка «У неділю вранці-рано» на слова Т. Шевченка в інтерпретації учня Д. Євтушенка П. Кармалюка (Павло Петрович Каралюк – Дума), на нашу думку, слугує яскра-

вим зразком виконання твору в народних традиціях. Семантично твір відсилає до жанру думи, але в більш осучасненому вільному варіанті. Речитативні епізоди чергуються з наспівними, а в куплетно-варіаційну форму за необхідністю «вкрапляються» різноманітні контрастні епізоди. Оскільки традиційно в думах переважає словесний, а не музичний компонент, то музика слідує за словом, створюючи враження імпровізаційності побудови.

Домінує у цьому творі лірико-епічний характер, про що, зокрема, свідчить хронологічний виклад подій, піднесена, навіть дещо відсторонена позиція, яку займає оповідач. Впродовж всього розвитку твору поступово посилюється драматизм, музична мова ускладнюється, відбувається спроба проникнення у внутрішній світ героїв та формується почуття емпатії згідно з їхніми переживаннями.

П. Кармалюк намагається максимально наблизити власну манеру виконання до манери народних співаків, при цьому повністю ґрунтуючи її на професійній академічній основі. Як і в народній думі, речитатив є тут провідним, але не єдиним засобом викладення, тому виконавський стиль передбачає вільні переходи з декламаційних розділів до наспівних. Після невеликого арпеджованого фортепіанного вступу, що по суті являє собою імітацію «перебору» струн бандури чи кобзи, розпочинає свою історію «кобзар». Співак виконує початкову тему спокійно, дещо патетично, обережно з'єднуючи ходи на широкі інтервали. Це зав'язка подій: козаки відправляються на битву з турками.

Далі відбувається трагічна історія – козаки гинуть у синьому морі, а сирота Степан попадає до полону. Разом з вербальним текстом, посилюється драматизм у вокальній партії аж до досягнення кульмінації на відчайдушній молитві «Ой Спасе наш Межигорський, Чудотворний Спасе». В цьому розділі П. Кармалюк наповнює виконання схвильованістю, звучання голосу набуває емоційності та експресії. Прискорюється темп, мелодична лінія здійснюється вгору та досягає найвищих звуків (e^1 та f^1) наприкінці розділу на словах: «Без сповіді святої умирають, Як собаки, здихають».

Наступний розділ розпочинається фортепіанною інтермедією, яка приносить зміну характеру та ладу. Спокійно, у мажорі, веде

свою оповідь співак – герой пригадує Україну та свою сім'ю. Тут більше розспівних інтонацій, а звук має лагідний, «теплий» тембр. Розвиток приводить до ще однієї локальної кульмінації: «Плаче, ридає, до Бога руки здіймає». Після чого настає досить лаконічне завершення твору.

П. Кармалюк майстерно відтворив як композиторський задум, так і трагічний зміст твору. Його виконання вирізняється стриманістю в одних розділах та емоційною піднесеністю в інших, широким наповненням звуком у наспівних фрагментах та виразною декламацією в речитативних. Особливістю цієї інтерпретації є також надзвичайна метроритмічна свобода, яку дозволяє собі співак. Композиторський текст у ритмічному плані відтворюється приблизно, зі значними ефектами *rubato*, що цілком відповідає жанровій основі твору.

Знаменитий солоспів О. Лисенка «Ой, одна, я одна» на слова Т. Шевченка приваблює практично усіх співачок України. Романс можна знайти у виконанні Є. Мірошніченко, З. Гайдай, М. Стеф'юк, В. Лук'янець, В. Заболоцькою, І. Данилейко.

Пропонуємо детально розглянути втілення головного образу твору молодою співачкою О. Кульчинською – вихованкою Національної музичної академії України (клас М. Стеф'юк) (*Ольга Кульчинська, Павло Лисий – Ой, одна я, одна*).

До речі, на сьогодні О. Кульчинська (нар. 1990 р.) виступає на провідних оперних сценах світу та виконує головні ролі в творах В. Моцарта, Дж. Россіні, Г. Доницетти та ін. На жаль, в Україні її ім'я майже не відомо, хоча під час навчання в Академії Ольга багато концертувала, віддаючи перевагу творам сучасних композиторів та своїм однокурсникам: співала прем'єри творів А. Аркушиної, Р. Сокальчик, А. Саприкіна, А. Загайкевич. Також разом зі своїм однокурсником П. Лисим вона влаштувала у невеликому черкаському селі Дзендзелівка фестиваль «Вечори класичної музики», на якому виконала багато вокальних українських творів.

Тематика важкої жіночої долі, улюблена в шевченківській поезії, часто висвітлюється і в народних ліричних піснях. Тому солоспів О. Кульчинської «Ой, одна, я одна» ґрунтується на цьому фольклорному прототипі, хоча й водночас має низку ознак професійного романсу –

лінію наскрізного розвитку, локальні та генеральну кульмінації, поступову драматизацію музичного матеріалу.

Налаштувати співака (і слухача) на необхідний емоційний стан покликаний фортепіанний вступ, заснований на основному мелодичному зерні. Тема починається з високого звуку (c^2) і плавними хвилями опускається донизу. Мелодія романсу містить хроматизми, як то підвищена IV та VII ступені, які сприяють створенню скорботного настрою. Увесь твір складається з двох куплетів, тому важливо «простягнути» лінію розвитку до кульмінації наприкінці другого куплету, яка потребує від виконавиці демонстрації значних можливостей – звук a^2 на форте, за другим разом на димінундо.

О. Кульчинська розпочинає досить драматично, об'ємним звуком, наповненим глибокою вібрацією. Викладення твору відбувається в характері не тільки скорботному, а й з певною рішучістю – виникає враження, що героїня не згодна миритися з самотньою та нещасливою долею. Втім, надто глибокий та драматичний звук зі стійким вібрато дещо суперечить народнопісенній традиції – виконанню простому, щирому, стриманому, з вільнішими метроритмічними коливаннями, що сприяє правдивому відтворенню образу сільської дівчини, що

випливає у співі свою тугу за щастям.

Висновки. Виконання проаналізованих солоспівів О. Кульчицькою «Ой, одна, я одна» та П. Кармалюком «У неділю вранці-рано» з композиторського доробку М. Лисенка на слова Т. Шевченка вирізняється простотою, щирістю, задушевністю, тобто усіма тими якостями, які зазвичай є присутніми і у народних виконавців. Однак відмінність від народної пісні простежується у підвищеному драматизмі та яскравій емоційності висловлювання. Утім, в ліричних солоспівах М. Лисенка, як правило, присутні ознаки інших жанрів, що вимагає від співаків емоційної мобільності, майстерності у використанні динамічної палітри, тембральних фарб та виконавських прийомів.

Загалом можна констатувати, що солоспіву М. Лисенка, створені на тексти Т. Шевченка, відкривають широкі можливості для застосування засобів музичної виразності, характерних для самобутнього українського фольклору.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у порівняльному музикознавчому аналізі виконавства інших українських співаків, які у своїй творчості презентують творчий доробок корифеїв національного мистецтва О. Лисенка і Т. Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берегова О. Шевченкіана в українській композиторській творчості ХХ століття. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD7_Verehova.pdf
2. Козаренко О. Українська національна музична мова: генеза та сучасні тенденції розвитку : автореф. дис. д. мист. Київ, 2001. 23 с. [in Ukrainian]
3. Коляда І. Світоч слова і світоч музики: Микола Лисенко і Тарас Шевченко. Історико-літературний нарис (до 200-річчя з дня народження Т. Шевченка). URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15278/Kolyada.pdf;jsessionid=CCA11BE9D1739747E2C92BAC16094075?sequence=1>
4. Корній Л. Тарас Шевченко і Микола Лисенко: націокультурні та музично-стильові рефлексії. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:k7-DI3exWpMJ:chasopysnmau.com.ua/article/view/242286/240220&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=es>
5. Людкевич С. Про композиції до поезії Т. Шевченка. *С. Людкевич. Дослідження і статті*. Київ: Музична Україна, 1976. С. 127–131.
6. Мусіяченко О. Образ Тараса Шевченка у музичному середовищі Києва другої половини ХІХ – початку ХХ ст. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687487.pdf>
7. Ольга Кульчинська, Павло Лисий – Ой, одна я, одна. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NF9IB91w9IU>
8. Осадця О. До історії видання музичних творів М. В. Лисенка на тексти Т. Г. Шевченка. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2014/JRN/PDF/33.pdf>
9. Павло Петрович Каралюк – Дума (У неділю вранці рано). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IpIgwP2UAaM>
10. Фільц Б. Особливості розкриття поезії Т. Шевченка у творчості українських композиторів. URL: <https://sm.etnolog.org.ua/zmist/2014/3/20.pdf>

REFERENCES:

1. Berehova, O. Shevchenkiana v ukrainskii kompozytorskii tvorchosti KhKh stolittia [Shevchenkian's in the Ukrainian composer's creativity of the 20th century]. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD7_Berehova.pdf [in Ukrainian].
2. Kozarenko, O. (2021). Ukrainska natsionalna muzychna mova: heneza ta suchasni tendentsii rozvytku [Ukrainian national musical language: genesis and modern development trends]: avtoref. dys. d. myst. Kyiv [in Ukrainian].
3. Koliada, I. Svitoch slova i svitoch muzyky: Mykola Lysenko i Taras Shevchenko. Istoryko-literaturnyi narys (do 200-richchia z dnia narodzhennia T. Shevchenka) [Light of words and light of music: Mykola Lysenko and Taras Shevchenko. Historical and literary essay (to the 200th anniversary of the birth of T. Shevchenko)]. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15278/Kolyada.pdf;jsessionid=CCA11BE9D1739747E2C92BAC16094075?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Kornii L. Taras Shevchenko i Mykola Lysenko: natsiokulturni ta muzychno-stylovi refleksii [Taras Shevchenko and Mykola Lysenko: national cultural and musical and stylistic reflections]. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:k7-DI3exWpMJ:chasopysnmau.com.ua/article/view/242286/240220&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=es> [in Ukrainian].
5. Liudkevych, S. (1976). Pro kompozytsii do poezii T. Shevchenka. S. Liudkevych. Doslidzhennia i statti [About compositions to T. Shevchenko's poetry. S. Lyudkevich. Research and articles]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
6. Musiiachenko, O. Obraz Tarasa Shevchenka u muzychnomu seredovyshchi Kyieva druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st. [The image of Taras Shevchenko in the musical environment of Kyiv in the second half of the 19th – beginning of the 20th century]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687487.pdf> [in Ukrainian].
7. Olha Kulchynska, Pavlo Lysyi – Oi, odna ya, odna [Olga Kulchynska, Pavlo Lysiy – Oh, I'm alone, I'm alone]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NF9IB91w91U> [in Ukrainian].
8. Osadtsia, O. Do istorii vydannia muzychnykh tvoriv M. V. Lysenka na teksty T. H. Shevchenka. [To the history of the publishing of musical works by M. V. Lysenko based on texts by T. G. Shevchenko]. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2014/JRN/PDF/33.pdf> [in Ukrainian].
9. Pavlo Petrovych Karaliuk – Duma (U nediliu vrantsi rano) [Pavlo Petrovych Karalyuk – Duma (early on Sunday morning)]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IpIgwP2UAaM> [in Ukrainian].
10. Filts, B. Osoblyvosti rozkryttia poezii T. Shevchenka u tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv [Peculiarities of the disclosure of T. Shevchenko's poetry in the works of Ukrainian composers]. URL: <https://sm.etnolog.org.ua/zmist/2014/3/20.pdf> [in Ukrainian].